

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 902 (477.87)

ЛЕОНІД МАЦКЕВИЙ ЯК ДОСЛІДНИК НЕОЛІТУ ЗАКАРПАТТЯ

Пеняк П. С. (Ужгород)

Статтю присвячено результатам дослідження доби мезоліту краю відомим українським археологом Леонідом Мацкевим. За висновком ученого, його репрезентують дві етнокультурні єдності. До першої належать пам'ятки з деякими індексами кінця палеоліту (Кам'яниця V), до другої – комплекси з вираженими тенденціями мезоліту (Кам'яниця I).

Ключові слова: Леонід Мацкевий, мезоліт, Закарпаття, стоянка.

Мезоліт Закарпаття, на противагу палеоліту, почав вивчатися лише на початку 70-х рр. ХХ ст. До того в узагальнюючих працях з кам'яному віку європейського континенту, Радянського Союзу, України, археології краю він взагалі не згадувався. Це, ймовірно, було пов'язано з відсутністю спеціалізованих досліджень із середньому кам'яному віку і певною мірою з давньою теорією про так званій «хіатус», тобто прірву чи занепад у давній історії людства між палеолітом і неолітом [1, с. 90-104; 2, с. 320-334; 3, с. 64-77; 15, с. 5-211].

Систематичні спеціалізовані роботи з дослідження мезоліту краю було започатковано зі створенням комплексної мезоліто-неолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН України (нині – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів) під керівництвом Л. Г. Мацкевого [9, с. 307-308]. Він закінчив історико-філософський факультет Київського університету, кафедру археології та музеєзнавства (1962), аспірантуру Інституту археології АН СРСР (1970). 1970 р. захистив кандидатську дисертацію «Мезоліт і неоліт Східного Криму», 1990 р. – докторську дисертацію «Мезоліт заходу України» [4, с. 251; 10, с. 21]. В Інституті працював з 1973 р.: старший науковий співробітник (1973-1993), завідувачий сектором (1993-1996), завідувачий відділом археології (1997-2004). Від 2004 р. Л. Мацкевий обіймав посаду провідного наукового співробітника [11, с. 148].

Вчений є автором і співавтором понад 30 монографій, понад 500 наукових і науково-популярних праць, опублікованих у 23 країнах [11, с. 148]. Він провів 50 польових сезонів і брав участь у роботі 120 експедицій, з яких 96-ма керував особисто. Лише на заході України Л. Мацкевий обстежив понад 500 пам'яток, відкрив близько 450, а стаціонарно досліджував або шурфував – понад 50 [11, с. 148]. Серед них, наприклад, багатошарові пам'ятки Незвисько IX, XII, XXI (1973-1976), Кам'яниця I, II, IV, V (1975-1985), Вороців II (1974-1986), Старуня I (1976-1985), Прийма I-VII (1987-

2000), Львів VII (1994-1999) [4, с. 251]. У підсумку обгрунтовано добу мезоліту та неоліту Херсонщини, мезоліту Північного Кавказу і Закарпаття, розроблено періодизацію мезоліту й неоліту Східного Криму, періодизацію, хронологію та локальне членування доби мезоліту Західної України та суміжних територій (культури Кунин-Нобель, Незвисько-Оселівка, Вороців-Старуня, Кам'яниця-Баранне).

На території краю протягом 15 польових сезонів археологом було відкрито і частково досліджено 38 місцезнаходжень мезолітичних артефактів [7, с. 38]. Згідно з типологічним аналізом, до перших мезолітичних стоянок було віднесено Чинадійово I, Невицьке I, Хуст I, Великий Раковець I, Сімер, Свалява I. Тут було зібрано мікро- і макролітичні нуклеуси, скребки, різці, ножі, виготовлені з андезито-базальту, кварциту, пісковуку, обсидіану, кременю. За сучасними даними, пам'ятки мезоліту краю розташовані доволі нерівномірно за природно-географічних районами. Найбільша їх кількість (22 пам'ятки) фіксується в передгір'ї, 7 – на Притиській рівнині, 4 – в околиці Берегова, 2 – у районі Вігорлат-Гутинського вулканічного хребта, по одній пам'ятці – в Берегівському низькогір'ї, Солотвинській котловині та на околиці Рахова [12, с. 27].

Найбільш цінні матеріали було отримано під час стаціонарних розкопок на стоянках Кам'яниця I, II, V. Це дозволило Л. Мацкевому провести етнокультурний поділ мезолітичних артефактів краю: старожитності без геометричних мікролітів (типу Кам'яниця II) та з геометричними мікролітами (Кам'яниця V) [8, с. 27]. Найбільш ранні риси єдності простежені на пунктах з палеолітичними традиціями: Кам'яниця V, Мукачево VI, IX, Свалява I. На стоянці Кам'яниця V протягом 1979-1985 рр. було зафіксовано понад 1700 артефактів, а на всіх пам'ятках групи – понад 2 тис. виробів [7, с. 38]. Переважають призматично-пропорційні та аморфні нуклеуси, зокрема зі скошеною ударною площею. Серед кам'яних знарядь представлені

скребки, скобелі, ножі, різці. Переважна більшість індексів Кам'яниці V зближує їх зі стоянкою Сексард-Паланк в Угорщині, а також певною мірою з молодовською фазою мезоліту Подністров'я [16, s. 159-202]. Це дозволило вченому датувати стоянку в межах 11–10 тис. років тому [5, с. 1].

До описаної культурної єдності Л. Мацкевий відніс дещо пізніші комплекси, такі як Глибоке I, Коноплівці I-III, Чинадійово I, Лавки I, Ворочево I-III, Кам'яниця III, Невицьке I, Гута I, Великий Раковець I-III, Хуст I, Перечин I та інші. Тут знайдено близько 1 тис. кам'яних артефактів. Помітним є переважання відщепів над пластинчастими сколами та високий відсоток знарядь (15-20% усіх артефактів) [7, с. 39]. На цих пам'ятках домінують призматично-пропорційні, аморфні та усічно-пірамідальні нуклеуси, засвідчено перевагу відщепів над пластинчастими сколами та великий відсоток знарядь, більше половини з яких становлять скребки та ножі.

До завершального періоду мезолітичної спільноти типу Кам'яниця V Л. Мацкевий відніс стоянки Кам'яниця II, IV, Середне II, IV, Кваси I, Угтя I, а також місцезнаходження з поодинокими знахідками (Середне I, Барвінок II, Малий Раковець II, Черна V). Всього зібрано близько 1300 кам'яних артефактів. Нуклеуси з цієї групи не перевищують 2-4% всіх артефактів, відщепів (12-30%), як правило, більше, ніж пластинчастих сколів (6-12%). Скребки становлять 45-60%, ножі і скобелі – по 10-20%, різці – понад 10% [7, с. 39]. З аналізу кам'яної індустрії випливає, що на цьому етапі, поряд із деякими палеолітичними рисами обробки каменю, виступає нова технологія – техніка віджимної ретуші, що свідчить про перехід до доби неоліту. Ці пам'ятки, як вважає Л. Мацкевий, близькі до стоянок Гонт в Угорщині, а також Лука II в Подністров'ї. Вони датуються в межах атлантичного часу (VIII-VI тис. років до н. е.) [7, с. 39].

На думку вченого, до другої групи мезолітичної єдності краю належать стоянки Кам'яниця I, Дубрівка I, Гута II, Середне III, Ужгород I (Радванська гора), а також пункти з поодинокими знахідками, такі як Нижнє Солотвино I, Барвінок I. Тут зафіксовано близько 5 тис. кам'яних артефактів [6, с. 40-42]. На стоянці Кам'яниця I відкрито сліди двокамерного житла і залишки споруди, в якій відбувалася обробка каменю, знайдено черепашки молюсків, що може свідчити про вживання їх в їжу як харчового продукту. Серед кам'яних артефактів виявлено значний відсоток сировини (32%), а також нуклеусів (42%), пластинчастих сколів менше, ніж відщепів [7, с. 41]. Найбільшу серію із знарядь становлять скребки – 40,1%, ножі – 18,6%, скобелі – 17,5%, різці – 4,2%,

виразні екземпляри рубаючих виробів – 2,3% [7, с. 41]. Найближчі аналогії Кам'яниці I Л. Мацкевий вбачає в таких мезолітичних стоянках Словаччини як Долна Стреда, Барца I, Моства [13, s. 57-76; 14, s. 295-300].

До пізнього етапу групи Кам'яниця I дослідником віднесено місцезнаходження Дубрівка I, Гута II, Середне III, Ужгород I, Нижнє Солотвино I, Барвінок I. Серед кам'яних виробів нуклеуси становлять від 1% до 4%, відщепи – 22-26%, пластинчасті сколи – 24-40%, знаряддя – 18-27% [7, с. 42]. В етнокультурному відношенні друга мезолітична спільність краю входить у виділену вченим культуру Кам'яниця-Бараня, що поширена на заході України і датується VIII-VII тис. до н. е. [6, с. 42].

Більшість стоянок були короткочасними і розташовувалися на невисоких берегах річок та озер (стоянки в околиці Кам'яниці на березі р. Ужа), зручних для рибальства. Основним типом жител були легкі споруди у вигляді куренів, збудованих із дерева і гілок. За висновком Л. Мацкевого, добу мезоліту представляють дві етнокультурні єдності. До першої належать пам'ятки з деякими індексами кінця палеоліту (Кам'яниця V), до другої – комплекси з вираженими тенденціями мезоліту (Кам'яниця I). Територіальне розмежування цих спільнот поки що не вдалося провести, однак помітно, що перша група розташована в північно-західній, інша – в південно-східній частині краю. Заслуговує на увагу спостереження вченого про співіснування мезолітичних і неолітичних спільнот протягом IX-VI тис. до н. е. Перші займали передгірську зону, де формою господарської діяльності було мисливство, рибальство, збиральництво, другі – низинну зону, придатну для землеробства і скотарства [6, с. 42].

Мезолітичні артефакти краю мають найближчі аналогії в Тисо-Дунайському басейні, Прикарпатті, Подністров'ї. Розташовані в географічному центрі Європи, вони увібрали різноманітні риси етнокультурних спільнот цих регіонів. Комплексний аналіз наявних фактів дозволив вченому віднести час їх існування в краї до IX-IV тис. до н. е. [5, с. 5]. Загалом, вивчення епохи мезоліту поки що перебуває на початковій стадії. Не викликає сумніву висновок Л. Мацкевого про необхідність подальших польових досліджень, які доповнять, підтвердять або заперечать висновки нинішнього етапу досліджень.

У жовтні минулого року Л. Мацкевому виповнилося красних 80 літ. Шановний ювіляре! Вінчуємо Вам міцного карпатського здоров'я, добра, миру, благополуччя, оптимізму, Божого благословіння на многая і блага літ!

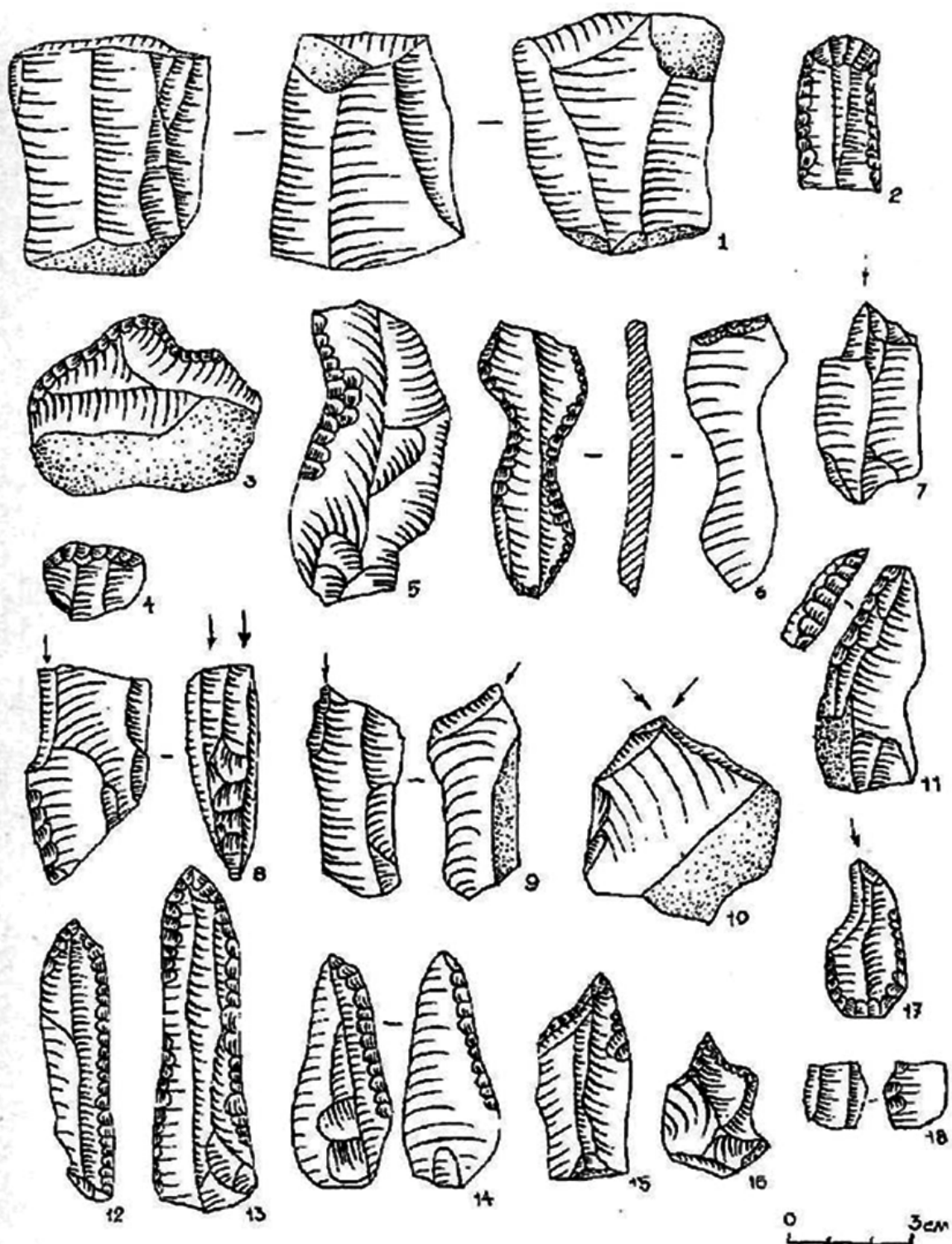

Рис. 1. Місцезнаходження Глибоке I. Кам'яні вироби

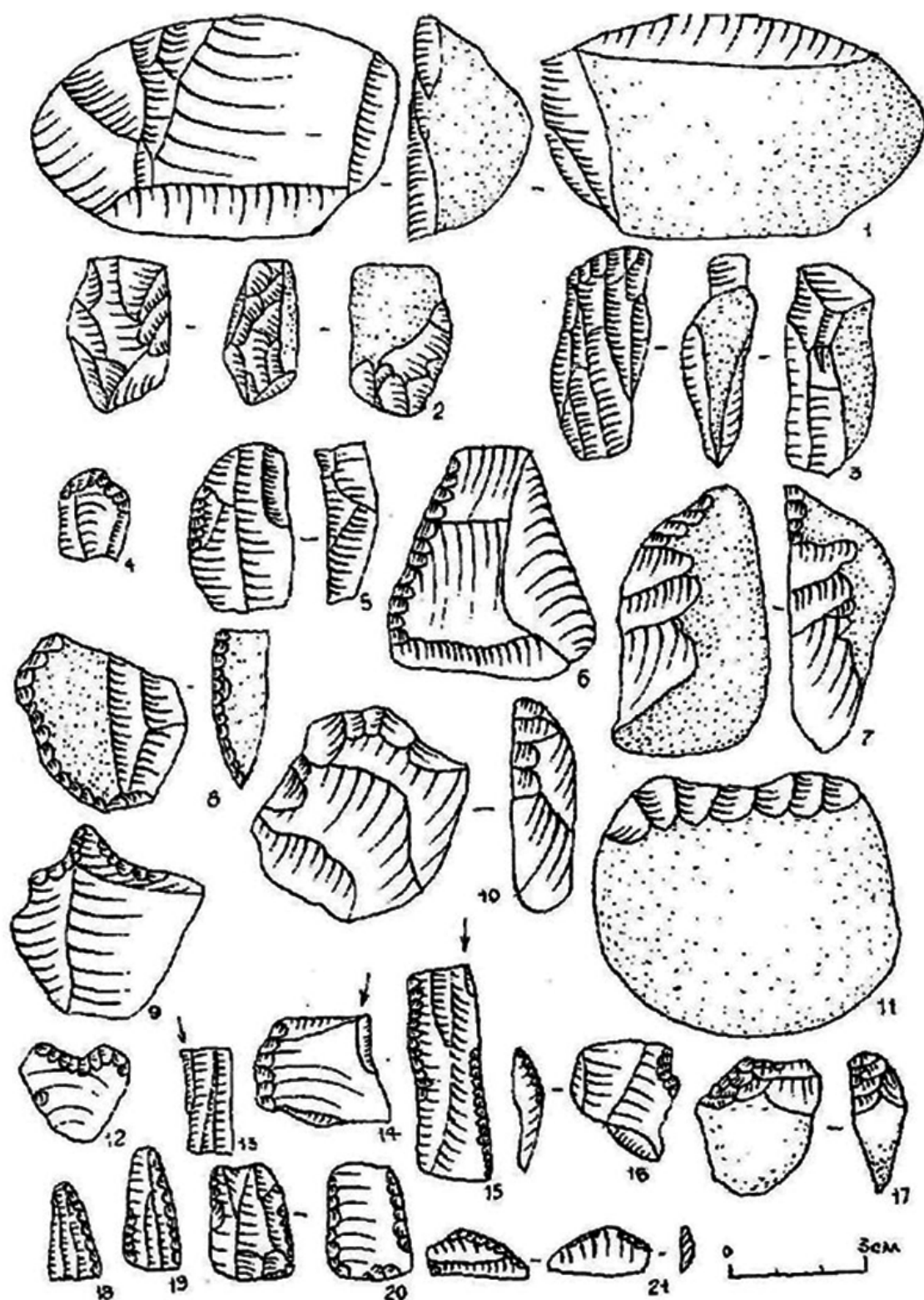

Рис. 2. Місцезнаходження Середнє П. Кам'яні вироби

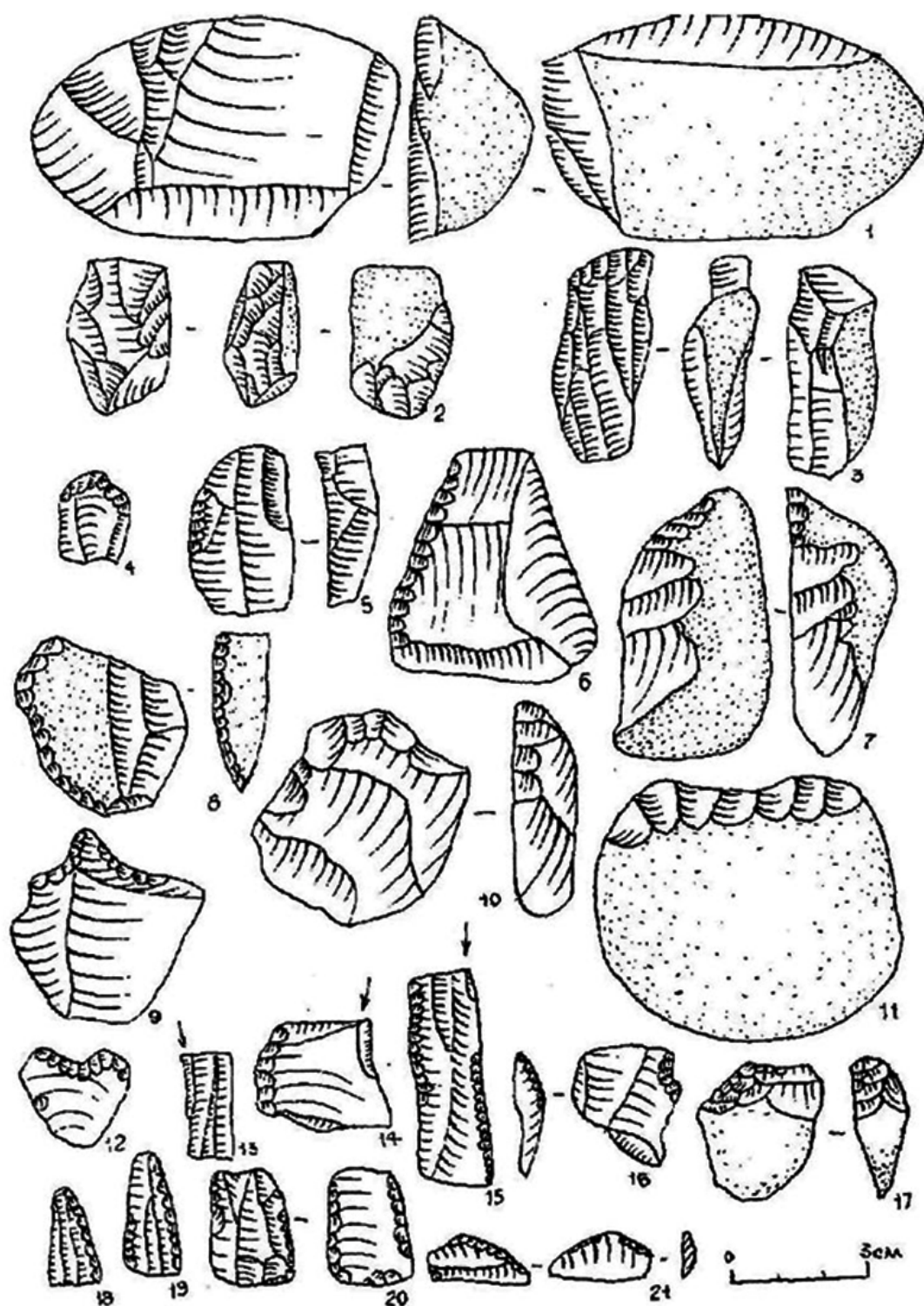

Рис. 3. Стоянка Кам'яниця V. Кам'яні вироби

1. Бадер О. Н. Мезолит / О. Н. Бадер // Каменный век на территории СССР. – М., 1970. – С. 90-104.
2. Балагури Э. А. К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности / Э. А. Балагури, И. М. Гранчак // Культура і побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1973. – С. 320-334.
3. Колосов Ю. Г. Мезоліт / Ю. Г. Колосов // Археологія Української РСР. – К., 1971. – Т. I. – С. 64-77.
4. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Наукова діяльність, структура, працівники. – Львів, 2001. – 336 с.
5. Мацкевой Л. Г. Мезолит запада Украины: Автор. дис... д-ра ист. наук / Л. Г. Мацкевой. – М., 1990. – 32 с.
6. Мацькевий Л. Г. Мезоліт Закарпаття / Л. Г. Мацькевий // Тези народознавчої науково-практичної конференції. – Мукачево, 1990. – С. 40-42.
7. Мацькевий Л. Г. Мезоліт Закарпатської області / Л. Г. Мацькевий // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С. 37-50.
8. Мацкевой Л. Г. Природная среда и мезолит запада Украины / Л. Г. Мацкевой, О. М. Адаменко, Г. А. Пашкевич, К. А. Татаринцов // Советская археология. – 1983. – № 1. – С. 5-29.
9. Мацкевой Л. Г. О работах Прикарпатской мезолито-неолитической экспедиции / Л. Г. Мацкевой, В. С. Артюх // Археологические открытия 1973 года. – М., 1974. – С. 307-308.
10. Мезенцева Г. Дослідники археології України / Г. Мезенцева. – Чернігів, 1997.
11. Панахид Г. І. Леоніду Георгійовичу Мацкевому – 75! / Г. І. Панахид, Д. Я. Романова // Археологія. – 2010. – № 4. – С. 146-148.
12. Пеняк С. І. Археологія Закарпаття: історія дослідження / С. І. Пеняк, П. С. Пеняк. – Ужгород, 2013. – 256 с.
13. Bárta J. Die mittlere Steinzeit in der Slowakei / J. Bárta // Acta praehistorica et archaeologica. – 1972. – № 3. – S. 57-76.
14. Bárta J. Das mesolithikum im nordwestlichen Teil des Karpatenbeckens / J. Bárta // Mesolithikum in Europa. – Berlin, 1981. – S. 295-300.
15. Kozłowski S. K. Atlas of the Mesolithic in Europe / S. K. Kozłowski. – Warsaw, 1980. – S. 5-211.
16. Vértes L. Die Ausgrabungen in Szekszárd-Palánk und die Archäologischen Funde / L. Vértes // Światowit. – Warszawa, 1962. – T. XXIV. – S. 159-202.

РЕЗЮМЕ

ЛЕОНИД МАЦКЕВЫЙ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ МЕЗОЛИТА ЗАКАРПАТЬЯ

Пеняк П. С. (Ужгород)

В статье рассматриваются результаты исследования эпохи мезолита Закарпаття известным украинским археологом Леонидом Мацкевым. Учёный пришёл к выводу, что в эпоху мезолита тут сформировались две этнокультурные общности. К одной из них относятся артефакты с индексами позднего палеолита (Камяница V). Другую образуют индексы с выраженными тенденциями мезолита (Камяница I).

Ключевые слова: Леонид Мацкевий, мезолит, Закарпатье, стоянка.

SUMMARY

LEONID MATSKEVYI – RESEARCHER OF MESOLITHIC PERIOD OF TRANSCARPATIA

P. Penyak (Uzhhorod)

The article deals with the results of research of Mesolithic period of Transcarpathia by the well-known Ukrainian archeologist Leonid Matskevych. After the conclusion of scientist, Mesolithic period of edge is presented by two groups of ethno-cultural unity. To the first sights belong some indexes of end of Paleolithic period, to the second are complexes with the expressed tendencies of Mesolithic period.

Keywords: Leonid Matskevych, Mesolithic period, Transcarpathia, stand-point.